

A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

NAWOJA MIKOŁAJCZAK-MATYJA

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*SPOSOBY PRZEDSTAWIANIA RELACJI CZŁOWIEK–ZWIERZĘ
W TEKSTACH Z XX I XXI WIEKU
ANALIZA MATERIAŁU
ZAWARTEGO W NARODOWYM KORPUSIE JĘZYKA POLSKIEGO

WSTĘP

Podjęmowane przez człowieka wysiłki zdefiniowania własnego gatunku — próby wyjaśniania istoty człowieczeństwa i jego cech zarówno odmiennych, jak i wspólnych z innymi elementami rzeczywistości — to jeden z tematów łączących różne dziedziny nauki.

Szczególnie popularnym sposobem definiowania człowieka w pracach na przykład z zakresu filozofii kultury, antropologii kulturowej czy psychologii ewolucyjnej jest określanie jego statusu poprzez odniesienie do przyrody: traktowanie człowieka jako jej elementu lub przeciwstawianie człowieka przyrodzie, wskazywanie, że człowiek to byt posiadający coś więcej niż tylko cechy biologiczne (Szczęśniak 2001, s. 70; Lejman 2008, s. 9). Pojęcie „człowiek” często definiowane jest przez odwołanie do pojęcia „zwierzę”. Współcześnie między innymi socjobiologia, psychologia ewolucyjna czy genetyka antropologiczna opisują człowieka jako gatunek zwierzęcia (Lejman 2008, s. 8). Definicje te wskazują na rolę (biologicznej) bliskości między człowiekiem a zwierzęciem w określaniu przez człowieka własnego miejsca w rzeczywistości.

Jacek Lejman, szczegółowo analizując zmiany zachodzące w stosunku człowieka do zwierzęcia na przestrzeni dziejów, stwierdza, iż zasadzają

się one przede wszystkim na obniżaniu statusu zwierząt, na przejściu od podmiotowego traktowania przez ludzi innych bytów ożywionych, w tym (innych) zwierząt, do traktowania ich w sposób bardziej przedmiotowy, w wyniku rozwoju idei panowania człowieka nad przyrodą (Lejman 2008, s. 15, 17–18). W kulturze Zachodu współcześnie daje się dostrzec dwie postawy wobec relacji człowiek–zwierzę: podkreślanie różnicy między światem ludzkim a zwierzęcym i uznawanie powszechnego pokrewieństwa w obrębie wszystkich form życia (Schollenberger 2020, s. 59).

Uznawanie, że istnieje mniej lub bardziej wyraźna granica między bytem ludzkim a zwierzęcym, umożliwia traktowanie tych bytów jako pozostających w stosunku wzajemnej opozycji, czyli przeciwstawianie jednego z tych bytów drugiemu¹. Rozważanie siły i natury takiej opozycji ostatecznie sprowadza się do wyodrębniania cech różnych i cech wspólnych dla człowieka i zwierzęcia. Można przyjąć, że cechy wspólne, niezależnie od ich liczby i siły, stanowią „zwierzęcą” część natury ludzkiej, i poszukiwać cech odróżniających człowieka od reszty świata zwierzęcego.

Przykładowy zbiór cech wyróżniających człowieka ze świata istot żywych można znaleźć w *Etnologii religii* Andrzeja Szyjewskiego: dwunożność, pionowa postawa, objętość mózgu (w relacji do masy ciała), samoświadomość, myślenie abstrakcyjne, wolne tempo rozwoju osobniczego, brak hamowania agresji wewnątrzgatunkowej, używanie narzędzi, język symboliczny, wyjście poza teraźniejszość, kultura (Szyjewski 2013, s. 133–134). Jednak dopiero uwzględnienie łącznie całego powyższego (być może niepełnego) zbioru wskazuje na (relatywną) specyfikę gatunku ludzkiego. Badania naukowe pozwalają bowiem na kwestionowanie coraz większej liczby cech uważanych kiedyś za właściwe wyłącznie istocie ludzkiej. Na przykład już Darwin dopuszczał występowanie świadomości u zwierząt (Schollenberger 2020, s. 59), a obecnie występowanie pewnych form świadomości stwierdza się nie tylko u kręgowców, ale także na przykład u ośmiornic (Mather 2008, s. 37–48). Według etologii kognitywnej zwierzęta mają umysł, a ich zachowania mogą być w jakimś stopniu intencjonalne (Nowakowski 2005, s. 111). Badania etologów już od dawna dowodzą również występowania u zwierząt zachowań symbolicznych, rytualnych (Opulski 2005, s. 93–96). Nie kwestionuje się także występowania języka symbolicznego u przynajmniej niektórych gatunków (Wilke i in. 2022, s. 23–24). Co więcej, języki wielu zwierząt mają złożoną struk-

¹ Realność i powszechność funkcjonowania takiej opozycji potwierdzana jest w badaniach prowadzonych przez antropologów kulturowych, zob. np. Lévi-Strauss 2010.

turę, porównywalną z gramatykami języków ludzkich (przegląd badań na ten temat zob. np. Meijer 2021, s. 147–170).

„Rozluźnianie” granicy między człowiekiem a zwierzęciem może także polegać na postrzeganiu różnic między nimi jako wyłącznie ilościowych, a więc na założeniu, że różnice zasadzają się jedynie na stopniu złożoności czy komplikacji na przykład umysłu, struktury narzędzi czy konstrukcji językowych (Rudnicki 2001, s. 79; Opulski 2005, s. 91–92; Nowakowski 2005, s. 111; Fidler 2005, s. 276–277). Podkreśla się również, że ciała ludzkie i zwierzęce podlegają tym samym prawom fizyki i chemii (Rudnicki 2001, s. 80–81).

W tej pracy proponuje się uzupełnienie rozważań nad relacją człowiek–zwierzę, prowadzonych w różnych obszarach nauk biologicznych i społecznych, przez analizę o charakterze językowym, to jest przez odkrywanie, na przykładzie języka polskiego, w jaki sposób relację między człowiekiem a zwierzęciem ujmują użytkownicy tego języka. Motywację do prowadzenia takich analiz stanowi między innymi pogląd, że na siłę odczuwania granicy między człowiekiem a zwierzęciem, a w rezultacie na dążenie do hegemonii ludzi nad zwierzętami, może wpływać samo istnienie zbiorczej nazwy obejmującej (przynajmniej w wielu użyciach) wszystkich przedstawicieli świata zwierząt z wyłączeniem człowieka (Meijer 2021, s. 18). Zgodnie bowiem z tezami relatywizmu językowego język nie tylko odzwierciedla poglądy funkcjonujące w danej kulturze, ale także je kształtuje.

Zakłada się tutaj, że poprzez dokładną analizę zdań, w których współwystępują wyrazy *człowiek* i *zwierzę*, można odkryć poglądy nadawców, budujących takie zdania, na relację między denotatami tych wyrazów. Założono także, iż względną obiektywność takich danych zapewnia analizowanie zdań pochodzących z różnych typów dyskursów, a więc zdań zawartych w korpusie ogólnym danego języka.

CEL BADANIA I METODA:

ANALIZA RELACJI CZŁOWIEK-ZWIERZĘ W TEKSTACH KORPUSOWYCH

Celem tej pracy jest uzyskanie odpowiedzi na następujące pytanie: Czy z realnych wypowiedzi (ustnych i pisemnych) użytkowników języka polskiego wynika, że człowiek i zwierzę są przez użytkowników polszczyzny utożsamiane czy raczej przeciwstawiane, czy podkreśla się ich odrębność, czy raczej cechy wspólne?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, przeprowadzono analizę, do której inspiracją stała się metoda opracowana w celu analizy par wyrazów prze-

ciwstawnych znaczeniowo na materiale korpusów językowych, a mianowicie wyodrębnianie funkcji pełnionych przez parę opozycyjną, której człony współwystępują wewnątrz tego samego zdania. Metoda została spopularyzowana dzięki monografii Stevena Jonesa (2002), w której autor przedstawił zbiór kilkunastu funkcji na bazie analizy 3000 angielskich zdań wyekscerpowanych z korpusu tekstów liczącego 280 mln wyrazów. Każde z tych zdań zawiera silną, utrwaloną w języku opozycję dwuczłonową, na przykład *żywy/martwy, wojna/pokój*. Analizę polegającą na wyodrębnianiu funkcji zastosowano w wielu późniejszych badaniach inspirowanych pracą Jonesa, dotyczących nie tylko języka angielskiego (Jones 2006, 2007; Davies 2012, 2013), ale także innych języków europejskich (np. szwedzkiego, niderlandzkiego, serbskiego, francuskiego) i pozaeuropejskich (np. japońskiego, arabskiego, chińskiego) (np. Murphy i in. 2009, Muehleisen, Isono 2009; Lobanova i in. 2010; Kostić 2011, 2015; Hsu 2015; Hassanein 2018; Steffens 2018). W niektórych pracach tego typu wykorzystywano korpusy ogólne danego języka: angielskiego, japońskiego, chińskiego czy serbskiego. Zastosowanie metody Jonesa do badań tak różnych języków możliwe jest dzięki wyodrębnianiu funkcji przede wszystkim na bazie kryteriów semantycznych lub semantyczno-pragmatycznych (np. Murphy i in. 2009, s. 2162; Hsu 2015, s. 52), a nie wyłącznie na podstawie ram leksykalno-składniowych. Mówiąc dokładniej, funkcje takie są wyznaczane przez bezpośredni kontekst członów analizowanej pary i większość z nich jest powiązana z określonymi ramami leksykalno-składniowymi, nie są one jednak przez te ramy definiowane (Murphy i in. 2009, s. 2160). Konstrukcje leksykalno-składniowe powiązane z funkcjami mogą być traktowane jako stanowiący formę składnik jednostki forma–znaczenie (Murphy i in. 2009, s. 2162).

Jednakże tam, gdzie istnieje choćby częściowe przyporządkowanie funkcji do pewnych ram leksykalno-składniowych, można znaleźć niekiedy bardzo dokładną analogię czy ekwiwalencję między strukturą w języku angielskim i w innym badanym języku, takim jak polski, dzięki podobnej roli i znaczeniu różnych wyrażeń, na przykład: spójników (jak angielskie *and, or* oraz polskie *i, lub*), partykuł wprowadzających negację (np. *not X but Y* oraz *nie X lecz Y*), wyrażeń typu *difference between X and Y* oraz *różnica między X a Y* itp.

Przydatność metody do analiz relacji człowiek–zwierzę wynika z faktu wskazywania przez poszczególne funkcje różnych aspektów oraz stopni podobieństw i różnic między członami pary. Na przykład funkcja nazwana przez Jonesa i jego następców „*co o r d i n a t e d*” dotyczy zdań, w których znaczenie orzeczenia odnosi się w jednakowym stopniu do obu członów

pary, nie różnicując ich, a więc skupiając się wyłącznie na podobieństwach znaczenia członów. Funkcję zwaną „*simultaneity*” odnajdujemy w zdaniach, w których oba człony pary mogą odnosić się do tego samego denotatu, a więc są w jakimś stopniu utożsamiane. Z kolei funkcja zwana „*negated*” dotyczy zdań, w których jeden człon pary jest zanegowany, dzięki czemu zwiększa się siła drugiego z nich w danym kontekście, a wyznacznikami funkcji określanej jako „*distincted*” są frazy typu *różnica/granica między X a Y*; obie te funkcje wskazują zatem skupianie się na różnicy, nie na podobieństwie między członami pary. Funkcje tego typu można więc potraktować jako punkt wyjścia szczegółowych analiz relacji między denotatami pary wyrazów *człowiek-zwierzę* użytych w tym samym zdaniu².

MATERIAŁ BADAWCZY

Do badania opisu relacji *człowiek-zwierzę* w użyciu językowym wykorzystano materiał zawarty w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP): największym, lingwistycznie opisanym korpusie, uruchomionym w 2012 roku. Zawarty w nim materiał spełnia założony wymóg korzystania z różnych typów dyskursu: są to teksty należące do literatury pięknej i literatury faktu, teksty publicystyczne i prasowe, naukowo-dydaktyczne i poradnikowe, teksty urzędowe, reklamowe, listy, teksty ze stron WWW, a także teksty mówione różnych typów (Górski, Łaziński 2012a, s. 15).

Analizy relacji przeprowadzono korzystając z tzw. zrównoważonego podkorpusu NKJP, liczącego około 250 milionów słów, a więc ze zbioru porównywalnego objętościowo z korpusem wykorzystanym przez Jonesa (2002). Próbkę tekstu do podkorpusu zostały wybrane tak, aby zapewnić właściwe dla korpusu reprezentatywnego proporcje pomiędzy różnymi stylami/typami tekstów, takimi jak prasa, beletrystyka, książki *non fiction*, inne teksty pisane, teksty mówione, teksty internetowe. W podkorpusie zrównoważonym żaden z typów tekstów nie obejmuje więcej niż połowy zasobów (najsilniej reprezentowane są teksty prasowe). 80% tekstów z podkorpusu powstało po roku 1990, 15% w latach 1945–1990, a tylko 5% (wyłącznie teksty literackie) przed rokiem 1945, ale nie wcześniej niż na początku XX wieku (Górski, Łaziński 2012b, s. 33–36).

Do pozyskania materiału użyto wyszukiwarki Poliqarp, która umożliwia znalezienie zdań zawierających określone dwa wyrazy. Po wyborze

² Szczegółową prezentację zestawu funkcji zob. w pracach Jonesa i jego następców, np. Jones 2002 ; Davies 2012; Hsu 2015.

opcji „balanced NKJP subcorpus” w okienko „query” wpisano formułę „[base = człowiek] ([?])* [base = zwierzę] within s”, oraz identyczne: z formami podstawowymi *ludzie/zwierzę* oraz z odwrotnymi uporządkowaniami *zwierzę/człowiek* i *zwierzę/ludzie*³. Narzędzie zwraca po 1000 przykładów (zawsze tych samych i pokazywanych w tej samej kolejności) dla każdej z trzech formuł z uporządkowaniami *człowiek/zwierzę*, *ludzie/zwierzę* i *zwierzę/ludzie* oraz 679 przykładów dla formuły z uporządkowaniem *zwierzę/człowiek*, w sumie zatem 3679 zdań. W celu uzyskania klarownych i precyzyjnych wyników analizy wyeliminowano z tego zbioru przykłady:

- powtórzone,
- niespełniające dokładnie warunków wpisanej formuły ze względu na przynależność każdego z badanych wyrazów do innego zdania (narzędzie nie traktuje jako odrębnych zdań rozdzielonych trzykropkiem zastępującym kropkę lub towarzyszącymi kropce znakami typu myślnik czy cudzysłów itp.),
- stanowiące nazwy lub tytuły,
- zawierające więcej niż jedno wystąpienie każdej z form podstawowych (*człowiek*, *ludzie*, *zwierzę*).

Analizie poddano ostatecznie korpus 2813 zdań, w tym 1253 z formą *człowiek* i 1560 z formą *ludzie*. Zdania pochodzą ze wszystkich części podkorpusu, reprezentują zatem różne typy dyskursu.

SPOSOBY UJMOWANIA RELACJI CZŁOWIEK–ZWIERZĘ W ANALIZOWANYM MATERIALE

Poniżej przedstawione zostaną główne kategorie i grupy wyodrębnione w analizowanym zbiorze zdań. Kryterium podziału na grupy stanowiły konstrukcje i znaczenia stanowiące bezpośrednie konteksty wyrazów *człowiek/ludzie* i *zwierzę*. Punktem wyjścia podziału były funkcje opozycji omawiane w pracach Jonesa i jego następców, zostały one jednak zmodyfikowane i przetworzone (w tym uszczegółowione) na potrzeby obecnego materiału. O wyodrębnieniu grup decydują czynniki semantyczno-składniowe, to jest znaczenie wyrazów ujętych w określone konstrukcje i znaczenie całości zdania, analogicznie jak w badaniach dotyczących

³ W przypadku rzeczowników o tym samym rdzeniu w liczbie pojedynczej i mnogiej wpisanie formy podstawowej powoduje wyszukiwanie przez narzędzie przykładów w obu liczbach gramatycznych. Inaczej jest w przypadku rzeczowników nieregularnych, takich jak *człowiek*: wpisanie formy podstawowej danej liczby powoduje poszukiwanie tylko form w tej liczbie. Uzyskanie pełnego materiału (w obu liczbach) wymaga zatem wpisania odrębnych formuł.

funkcji opozycji semantycznej, prowadzonych w różnych językach. W opisach struktur wyznaczających grupy używane będą symboliczne oznaczenia X i Y. Grupy (nazwy podkreślone) uporządkowano poprzez przypisanie do trzech kategorii głównych.

Kategoria I: bliskość człowieka i zwierzęcia

Utożsamianie człowieka i zwierzęcia

Najczęstszym typem wypowiedzi w tej grupie jest zdanie o charakterze definicji typu: *X jest Y* lub *X znajduje się / umieszczony jest wśród Y*. Definicje mogą ograniczać się do zaliczania X do kategorii Y (np. *Owszem, **człowiek jest zwierzęciem** CZ: 557⁴*) lub (częściej) zawierają także cechy wyróżniające X spośród kategorii Y (np. ***Człowiek to zwierzę stadne** CZ: 452*). Dotyczą one zazwyczaj kwalifikowania człowieka jako zwierzęcia, ale można znaleźć również przykłady określające zwierzę jako człowieka, w znaczeniu przenośnym (np. *Niektórzy z was zapomnieli, że **zwierzę to też człowiek** ZC: 652*).

Eksplicytne utożsamianie człowieka i zwierzęcia polega również na użyciu pokrewnej definicjom konstrukcji *X jako Y* (np. *Internet wprowadził możliwość kontaktów, **ludzie jako zwierzęta stadne** ich potrzebują LZ: 531*) oraz na wskazywaniu Y jako kategorii/grupy, do której włączane są X: *zwierzęta, w tym człowiek/ludzie, włącznie z ludźmi*.

Pełne utożsamianie, polegające na zaliczaniu X (człowieka) do kategorii Y (zwierzę), może być także wyrażone nie wprost, najczęściej w formie: *X (człowiek) i inne Y (zwierzęta)* oraz *oprócz X inne/wszystkie Y* (np. *Na **grypę chorują oprócz człowieka inne gatunki zwierząt** CZ: 909*), ale pojawiają się także inne sposoby implicytnego wyrażenia takiej relacji (np. ***Nie ma bowiem bardziej pokracznego zwierzęcia niż człowiek** ZC: 55*).

Kolejną podgrupę stanowią zdania wskazujące, że dany obiekt A może być zarówno X, jak i Y, na ogół poprzez użycie wyrażen typu *połączenie, mieszanka, skrzyżowanie, hybryda, pół X, pół Y* lub *ni to X, ni to Y* (np. *[...] stanowiły ten sam rodzaj zagadkowej **mieszanki człowieka i zwierzęcia** CZ: 71*). Nieco inne ujęcie badanej relacji sugerują konstrukcje wskazujące, iż Y jest częścią X: *Y jest w X/ żyje w X/ tkwi w X; X ma w sobie Y* (np. *[...] czyż taki erotyzm **nie oddala człowieka od zwierzęcia, które w nim tkwi z łaski natury** CZ: 253*).

⁴ Do zdań przytaczanych tu jako przykłady funkcji stosowane są odnośniki do NKJP jako źródła bezpośredniego. Narzędzie wykorzystane do przeszukiwania korpusu po wpisaniu danej formuły zwraca zawsze ten sam zbiór zdań z danym uporządkowaniem członów pary i z tą samą numeracją. Odnośnik CZ: 557 po cytacie oznacza zdanie z numerem 557 z podzbioru dla uporządkowania *człowiek/zwierzę*.

Znaleziono w badanym korpusie także sześć zdań o charakterze definicji zaprzeczonej (np. *Ludzie nie są zwierzętami, prędzej maszynami* LZ: 266; [...] *trzeba pamiętać, że zwierzęta to nie mali ludzie, porośnięci futrem* ZL: 768). Można je uważać za specyficzne, pograniczne przykłady omawianej grupy, ponieważ konieczność formułowania takiego zaprzeczenia przez nadawcę wynika z ukrytego założenia o dopuszczaniu możliwości utożsamiania człowieka i zwierzęcia.

Łączenie: człowiek i zwierzę jako byty odrębne o wspólnych właściwościach

Do tej grupy zaliczono zdania wskazujące na łączne traktowanie ludzi i zwierząt (bez ich utożsamiania), które wynika z istnienia szeroko rozumianych wspólnych właściwości obu bytów. Są to zdania z konstrukcjami spójnikowymi i bezspójnikowymi typu:

X, Y; X i Y; i X, i Y; X oraz Y; X czy Y (w znaczeniu łącznym); *X lub Y* (w znaczeniu łącznym); *czy X czy Y* (w znaczeniu łącznym); *X bądź Y; bez X, bez Y; ani X, ani Y; nie ma X, Y; nie było X ani Y; zarówno X, jak Y; tak X, jak (i) Y;*

Treściowo zdania z tej grupy są bardzo zróżnicowane. Dotyczą przede wszystkim:

— zachowań, cech, emocji, czynności, występujących bądź realizowanych zarówno przez człowieka, jak i przez zwierzę lub niewystępujących czy nierealizowanych przez żadne z nich, (np. *Ludzie i zwierzęta śpią w tej godzinie* LZ: 67; [...] *horyzont zasnuł się fioletem, budząc niepokój tak w zwierzętach, jak i ludziach* ZL: 51);

— (możliwości) występowania lub niewystępowania tak człowieka, jak i zwierzęcia w danym miejscu i okolicznościach (np. *To była lodowata pustka, która przemawiała do mnie milczeniem martwego świata bez ludzi, bez zwierząt* LZ: 32);

— działań, emocji czy okoliczności występujących w stosunku do człowieka i zwierząt (lub ich wizerunków) lub niewystępujących w odniesieniu do żadnego z nich (np. *Pożerały one ludzi i zwierzęta, niszczyły miasta i wsie* LZ: 82; *Nie boi się ani zwierząt, ani ludzi* LZ: 92).

Człowiek i zwierzę jako byty porównywane ze sobą

Zdania z tej grupy eksplicytnie porównują ludzi i zwierzęta. Można je podzielić na kilka głównych podgrup:

— zdania mówiące o podobieństwie człowieka i zwierząt, ich cech, działań itp., to jest zawierające wyrażenia typu: *X podobny/zbliżony do Y; X przypomina/naśladuje Y; X podobnie/analogicznie jak Y* (np. *Śmierć jest lo-*

sem wszystkich ludzi, umierają oni podobnie do zwierząt LZ: 486; *Zresztą, jeśli przyjąć, że każdy człowiek przypomina jakieś zwierzę [...]* CZ: 46);

— zdania z konstrukcją porównawczą *X [...]* (tak) *jak Y*, które można interpretować w terminach albo podobieństwa, albo identyczności *X* i *Y* (np. *Człowiek w agonii zachowuje się czasem jak zwierzę* CZ: 554);

— zdania wyrażające *explicite* brak różnic między człowiekiem i zwierzęciem jako obiektami porównywanymi poprzez konstrukcje typu: *X i Y mają/cehują te same...*; *X i Y w równym stopniu/jednakowo/na równi/tyle samo*; *równać X z Y*; *X tak samo jak Y* (np. *Ludzie w stresie [...]* *czynią to samo co zwierzęta* LZ: 505; *[...] zwierzęta odczuwają skutki zimy tak samo jak ludzie* ZL: 529; *Kapłanka w równym stopniu troszczy się o człowieka, jak i o zwierzę* CZ: 530);

— zdania wyrażające brak równości człowieka i zwierzęcia (pod względem cech, liczby, aktywności itp.), a także nierówność w działaniach czy ocenach wobec ludzi i zwierząt, głównie przez konstrukcje: *X bardziej/wyżej niż Y, przewaga/wyższość X nad Y*; *X przekracza Y pod jakimś względem, coś wynosi X nad Y*, a także *X jest czymś więcej niż Y* (np. *Ludzie, których traktowano gorzej od zwierząt [...]* LZ: 378; *[...] zwierzęta podobno mają większą od ludzi intuicję* ZL: 158; *Ale przecież człowiek jest czymś więcej niż zwierzę* CZ: 488).

Do grupy zaliczono także zdania stanowiące przypadki pograniczne między porównywaniem a łączeniem niecałkowitym (zob. niżej). Zawarte w nich konstrukcje wskazują, że przypisywanie pewnych właściwości *Y* jest znacznie mniej oczekiwane niż przypisanie jej *X*, albo jest w jakimś stopniu sprzeczne z oczekiwaniami. Są to wyrażenia typu: *Y, a przede wszystkim/zwłaszcza/tym bardziej/co dopiero X*; *Y, nie mówiąc już o X*; *X, a nawet Y*; *X, ale i/również Y* (np. *[...] w sytuacjach zagrożenia zdrowia i życia zwierząt, a przede wszystkim ludzi, ta inspekcja [...]* *ma działać szybko i skutecznie* ZL: 700; *Zwierzę zasługuje na lepszy standard życia, a co dopiero człowiek* ZC: 563; *Szybko zaprzyjaźniają się z ludźmi, ale również ze zwierzętami* LZ: 724). W tej podgrupie znalazły się także zdania z konstrukcjami negującymi przypisywanie właściwości, ale w niejednakowym stopniu: *ani X, ani nawet Y*; *nie X, a co tu mówić o Y*; *nie X, ale też nie Y*.

Łączenie niecałkowite: człowiek i zwierzę jako byty o właściwościach wspólnych, ale zróżnicowanych pod względem stopnia

Do grupy zaliczono zdania z konstrukcjami, które — podobnie jak w przypadku grupy nazwanej „łączenie” — także wskazują na łączne traktowanie ludzi i zwierząt jako efekt przypisywania człowiekowi i zwierzęciu wspólnej właściwości, ale z niejednakowym naciskiem na człowieka i zwie-

rzę, co można interpretować w terminach różnicowania ludzi i zwierząt pod względem zakładanego stopnia danej właściwości. Grupę tę podzielono na dwie główne podgrupy.

W pierwszej kolejności X i Y w zdaniach oraz rozdzielenie ich partykułami i przyimkami sugeruje większą naturalność danej (wspólnej) właściwości dla X niż dla Y.

W skład tej podgrupy wchodzi:

— zdania z Y dodanym do X poprzez określenia typu *także, też, również, tak jak*, a więc głównie: X, (a) *także* Y; X, (tak) *jak* i Y; X, *również* Y; X, *jak też* Y; w pierwszej kolejności X, a co za tym idzie, *również* Y (np. **Świat ludzi, tak jak i zwierząt, potrzebuje liderów** LZ: 646; [...] *narząd mowy, który jest przez zwierzęta, a także przez ludzi, wykorzystywany do uwodzenia* LZ: 374);

— zdania z Y podanym po X w konstrukcjach: *oprócz/prócz/poza* X, Y (np. [...] *prócz ludzi są zwierzęta, które mają własne życie* LZ: 59);

— zdania z konstrukcją: *nie tylko X, ale też/także/i* Y; (np. *Macierzyńskość środowiska jest koniecznym warunkiem rozwoju nie tylko u człowieka, lecz także u zwierząt* CZ: 743);

— zdania z konstrukcjami precyzującymi, że różnice w przypisywaniu danej właściwości człowiekowi i zwierzęciu są oparte na częstości, czasie lub prawdopodobieństwie: X, a *niekiedy/czasem/częstokroć/często/nierzadko* (i, *także*) Y; X, a *coraz częściej* Y; X, *dawniej też* Y; X, a *do niedawna* i Y; X, a *być może/zapewne/prawdopodobnie* (i/*też*) Y (np. *Uczucie jest tym, co łączy człowieka, a prawdopodobnie też zwierzęta, z otoczeniem* CZ: 746).

W zdaniach z drugiej podgrupy przypisanie właściwości jest dla jednego z bytów ograniczone, to jest dotyczy (wszystkich) ludzi i niektórych zwierząt lub (wszystkich) zwierząt i niektórych ludzi. Ograniczenie jest wyrażone przez sprecyzowanie podkategorii Y, której jest przypisana dana właściwość, przy braku takiego zawężenia dla X (np. [...] *pogrzebała ciało brata, aby nie pastwili się nad nim ludzie i dzikie zwierzęta* LZ: 511; **Przez kontakt ze zwierzętami i z ludźmi potrzebującymi pomocy uwrażliwia się na potrzeby innych** ZL: 380).

Od człowieka do zwierzęcia lub odwrotnie: transformacja

Grupę stanowią zdania mówiące o możliwości trwałego lub czasowego i całkowitego lub częściowego przekształcenia jednego z bytów w drugi, w tym także przez siły zewnętrzne. Są to przede wszystkim zdania z wyrażeniami: *przekształcenie/zmiana* X w Y; X *staje się* Y/*przemienia się* w Y; *robić/czynić* Y z X; *wyzwalać* Y w X; X *wybiera życie* Y/*staje się bliższym* Y; (to) *już nie* X, *tylko* Y (np. **Ludzie pozamieniali się w dzikie zwierzęta**

LZ: 322; [...] *pomieszanie magii i techniki [...] pozwala robić ze zwierząt ludzi* ZL: 22), a także konstrukcje z wyrazem *wcielenia* sugerujące, że Y jest następnym wcieleniem X. Niektóre zdania odzwierciedlają zmianę rozciągniętą w czasie, o charakterze ewolucyjnym: *X (człowiek) pochodzi od Y/wywodzi się z Y/jest mutacją Y/dziedziczy coś po Y; X przestaje być Y* (np. [...] *uczenie, że człowiek pochodzi od zwierząt niższego rzędu* CZ: 654).

Inne zdania z grupy sugerują zróżnicowanie ewaluacji członów pary, wyrażone przez konstrukcje typu: *srowadzić X do poziomu/roli Y; X cofa się/stacza się do poziomu Y; Y wypęta z X* (np. [...] *wirusem zdolnym niszczyć tkankę mózgową człowieka i prowadzącym go do roli zwierzęcia* CZ: 53). Zmianę tymczasową i/lub niepełną ilustrują konstrukcje typu: *X odgrywa rolę Y; X chwilowo wciela się w Y; Y jest maską przywdzianą przez X; X przeżywa stany Y/czuje się jak Y* (np. *Emocje widzów zawsze budziły postaci zwierząt, odgrywane przez ludzi* ZL: 378).

Kategoria II: powiązania między człowiekiem a zwierzęciem

Wzajemne (równorzędne) powiązania człowieka i zwierzęcia

W tej grupie zdań występują zwroty sugerujące różne typy równorzędnych powiązań i relacji między człowiekiem a zwierzęciem. Większość stosowanych tu określeń można podzielić na kilka głównych podgrup:

— ogólne, nieprecyzujące charakteru związku: *relacja/związek/stosunki X z Y; kojarzenie/łączenie/połączenie/złączenie/sprzęgnięcie X z Y;*

— wskazujące relację bezpośrednią: *kontakt między X i Y; spotkanie się/spotkanie X i Y; uścisk X z Y;*

— dotyczące komunikacji: *rozmowa/rozmawianie/zamiana słów/porozumiewanie się X z Y; dogadanie się X z Y;*

— wskazujące wzajemną zależność: *zależność między X i Y; symbioza X i Y; wzajemny wpływ X i Y;*

— sugerujące związki o charakterze pozytywnym: *życie w zgodzie/zżycie się X i Y; jednoczenie się/sojusz/harmonia/pokojowe współistnienie X i Y;*

— wskazujące bliskość przestrzenną, to jest trwałe lub czasowe dzielenie jakiegoś miejsca, na przykład *X i Y zgromadzeni; życie/zamieszkiwanie/mieszkanie X i Y razem/wspólnie/pospołu; kohabitacja X i Y;*

— wskazujące relacje negatywne między człowiekiem a zwierzęciem poprzez wyrażenia typu *walka/konflikt/pojedynek/sprzeczkawutarczka X z Y; wzajemna nienawiść lub nieporozumienie między X a Y; X i Y jako wrogowie.*

Do grupy zaliczono również: kilka zdań z wyrazem *wspólny/wspólnota* (np. *świata, ducha, potrzeb, instynktów, chorób*), zdania wskazujące na

wspólne działanie: człowiek i zwierzę jako *sprzymierzeńcy* czy *partnerzy*, zdania zawierające analogię związku człowiek–zwierzę do rodziny, z wyrazami *pokrewieństwo X i Y*, *rodzina*, *bracia*, wreszcie zdania dotyczące dzielenia rzeczywistości przez człowieka i zwierzę, z wyrażeniami: *ciągłość/wzajemne przenikanie się świata X i Y*; *X i Y jako składniki rzeczywistości/systemu/uniwersum*.

Przykłady: *Ok, trochę zapędziłem się w ogólne sprawy relacji człowiek–zwierzę CZ: 390*; *Świat przyrody jest wspólny dla człowieka, zwierząt i roślin CZ: 437*; *Przez chwilę człowiek i zwierzę walczą ze sobą CZ: 674*.

Wskazywanie stosunków i zależności między człowiekiem a zwierzęciem

Zdania z tej grupy wskazują bezpośrednio relację czy stosunek człowieka do zwierzęcia lub odwrotnie, odzwierciedlone przez różne działania, tak fizyczne, jak i abstrakcyjne, a także przez doznania, emocje i poglądy (pozytywne lub negatywne) człowieka wobec zwierząt lub zwierząt wobec człowieka. Relacje te wyrażone są najczęściej przez konstrukcje, w których X pełni rolę podmiotu, a Y pełni rolę albo dopełnienia bądź okolicznika w zdaniu pojedynczym, albo podmiotu w zdaniu podrzędnym zdania złożonego. Do grupy zaliczano jednak wszystkie przykłady, które można przeformułować bez zasadniczej zmiany znaczenia w zdanie z kontrastem „X: sprawca — Y: odbiorca” jakiegoś działania lub doznania. Przykłady: *Ale ludzie, wiadomo, lubią drażnić zwierzęta LZ 220*; *Opinie ludzi o zwierzętach są różne LZ: 738*; *Rok po roku zwierzęta stopniowo przelamywały swoją nieufność wobec człowieka ZC: 578*.

Kategoria III — odrębność człowieka i zwierzęcia

Człowiek i zwierzę jako odrębne byty pojawiające się niejednocześnie

Grupa zawiera zdania wskazujące niejednoczesność wystąpienia X i Y: najpierw pojawia się X, potem Y, albo coś jest związane kolejno z X i Y lub zlokalizowane najpierw na/w X, potem na/w Y. W zdaniach pojawiają się więc wyrażenia typu: *X, potem/później Y*; *potem X, wreszcie Y*; *Y po X* itd., a także wskazujące zmiany przestrzenne: *przenieść/przeszczepić coś z X na Y*; *wprowadzić z X na Y*; *wszczepiać Y coś z X* itp. (np. *Stworzył bowiem najpierw niebo, potem [...] zwierzęta, wreszcie człowieka ZC: 7*; *[...] przenoszą rozmaite zakażenia ze zwierząt na ludzi ZL: 909*).

Przypisywanie odmiennych właściwości człowiekowi i zwierzęciu

Do grupy zaliczano zdania, w których wyrazom *człowiek* i *zwierzę* towarzyszą, w podobnych, paralelnych strukturach (np. jako przydawki lub

okoliczniki), inne pary wyrazów lub wyrażeń, to jest jeden z elementów takiej pary jest przypisany do wyrazu *człowiek/ludzie*, a drugi do wyrazu *zwierzę*, na przykład w zdaniu *Gdy przyjdzie zima, nie będzie chleba dla ludzi ni karmy dla zwierząt* (LZ: 171) para towarzysząca to *chleb/karma*. Wyrażenia towarzyszące stanowią niekiedy oczywistą, utrwaloną w języku opozycję (np. *kochać/nienawidzić; z dala/w pobliżu*), częściej jednak kontrast znaczeniowy między wyrażeniami nie jest tak silny, ale zostaje wzmocniony dzięki powiązaniu jednego wyrazu z człowiekiem, a drugiego ze zwierzęciem (np. *mordować X/wpędzać Y w chorobę; uśpić X/poddać szczepieniom Y*) lub nawet ograniczony tylko do konkretnego kontekstu (np. *nieznajomi ludzie/jadowite zwierzęta*).

Niektóre „określenia towarzyszące” są typowe dla rozróżnienia człowieka i zwierzęcia, jak w powyższym przykładzie *karma/chleb*, a także na przykład *zdychać/umierać, czuć/kierować się rozumem, porykiwać/pokrzykiwać*. W innych przypadkach określenia sugerują bardziej subtelne różnice w cechach człowieka i zwierzęcia lub sposobach ich traktowania, na przykład *śledzić człowieka/kontrolować zwierzęta* (być może częściej myślimy o zwierzęciu niż człowieku jako obiekcie kontroli), *nie gardzić ludźmi/zadowolają się zwierzętami; być dobrym dla zwierząt/szanować ludzi* (obiektem pogardy i szacunku są raczej ludzie niż zwierzęta) lub *nieznajomy/jadowity*, jak w zdaniu [...] *nie obawiały się ani nieznajomych ludzi, ani jadowitych zwierząt* LZ: 118 (jadowite w znaczeniu podstawowym są zwierzęta). W jeszcze innej grupie zdań pojawiają się określenia jednakowo naturalne dla człowieka i zwierzęcia, jak wspomniane wyżej *z dala/w pobliżu*.

Człowiek i zwierzę jako byty pojawiające się w odmiennych, skontrastowanych sytuacjach

Do grupy zaliczono zdania opisujące dwie sytuacje czy okoliczności, z których ta związana z człowiekiem jest w jakimś stopniu zaskakująca w świetle tej związanej ze zwierzęciem lub odwrotnie. Okoliczności takie są wyrażone przez zdania złożone, w których wyrazy *człowiek* i *zwierzę* usytuowane są w oddzielnych zdaniach składowych połączonych związkiem warunku lub przyzwolenia, z użyciem spójników typu: *jeśli, mimo (że), chociaż, jednak* itp. Przykład: *Mimo tylu lat pracy ze zwierzętami, jeszcze potrafię dogadać się z ludźmi* ZL: 570.

Podkreślanie odrębności człowieka i zwierzęcia przez wybór lub wzajemne wyłączenie

W grupie znajdują się zdania zawierające struktury typu: *(czy) X czy/lub Y* (w znaczeniu rozłącznym); *wybór między X a Y*. Przykłady:

[...] trudno było stwierdzić, czy w płomieniach zginął człowiek, czy zwierzę CZ: 673; [...] właśnie ma do czynienia z czymś niezwykle niebezpiecznym. **Zwierzęciem lub człowiekiem** — nie był pewny ZC: 66.

Podkreślanie roli jednego bytu przez negowanie drugiego

Kolejnym sposobem ujmowania relacji człowiek–zwierzę jest podkreślanie istotności lub roli jednego z bytów przez negowanie drugiego. Negowanie dotyczy zarówno kategoryzacji (to nie jest X, lecz Y), jak i działań X i Y lub działań wykonywanych w stosunku do nich, lokalizacji i innych okoliczności dotyczących X i Y oraz posiadania określonych cech. Negowanie wyrażone jest głównie przez wyrażenia typu: *nie X, lecz/tylko Y; Y zamiast X; żaden X nie..., a tylko Y* (np. [...] *najpiękniejsza jest „Wczesna wiosna”, gdzie nie ma zwierząt, tylko ludzie* ZL: 460; *Ludzie umieją mówić, a zwierzęta nie* LZ: 736).

Eksplicitne rozróżnianie człowieka i zwierzęcia

Zdania zaliczone do tej grupy zawierają wyrażenia wskazujące *explicite*, że człowiek i zwierzę są bytami odrębnymi, między którymi lub w powiązaniu z którymi istnieją różnice. Zasadniczą część tej grupy stanowią zdania zawierające wyrazy *różny, inny, odmienny* i ich pochodne, a więc przed wszystkim wyrażenia typu: *X i Y są różne/różnorodne, różnią się; jest różnica między X a Y; X w odróżnieniu od Y; odróżniać/wyróżniać X od Y; rozróżnienie między X a Y* (np. *Różnica między ludźmi a zwierzętami jest taka, że one zjadają się nawzajem* LZ: 542), a także: *X i Y są odmiennie/inne; dla X odmiennie/inaczej niż dla Y* (np. *Normy toksyczne dla zwierząt są zupełnie inne niż dla ludzi* ZL: 708).

Kolejną podgrupę stanowią zdania wskazujące silne różnice poprzez przeciwstawianie człowieka zwierzęciu lub odwrotnie, a więc zawierające wyrażenia: *X w przeciwieństwie do Y/przeciwnie niż Y; X przeciwstawiany Y; sprzeczność/dychotomia/kontrast między X a Y* (np. *Korzystanie z tych rzeczy jest czymś naturalnym dla człowieka (w przeciwieństwie do zwierząt [...])* CZ: 535).

Inna podgrupa zdań sugeruje odrębność człowieka i zwierzęcia poprzez różne metafory przestrzenne, z wyrażeniami typu *granica między X a Y* (np. [...] *ważny jest sam fakt istnienia granicy, po której jednej stronie znajduje się zwierzę, a po drugiej człowiek* ZC: 19); *oddzielenie X i Y; przepaść/oddalenie między X a Y; odległa droga od X do Y* (np. *Podkreślając przepaść oddzielającą człowieka od zwierzęcia, podkreślał zarazem wyjątkowość i niepowtarzalność naszej egzystencji* CZ: 714), a także poprzez ukazywanie człowieka i zwierząt jako elementów jakiegoś układu czy uporządkowania

typu hierarchizacja lub szereg (np. [...] osobników, których [...] uznano za *szczebel pośredni pomiędzy zwierzętami i prawdziwymi ludźmi* LZ: 881).

Odrębność człowieka i zwierzęcia sugerują także zdania z konstrukcjami typu *podział/dzielić się na X i Y* (np. [...] wydawał mu się równie koniecznym *jak podział biologiczny na ludzi, zwierzęta i rośliny* LZ: 66) oraz zdania stwierdzające *explicite*, że X i Y (to) *osobne kategorie, odrębne stworzenia*.

Wyniki liczbowe

Tabela 1

Udziały procentowe wyodrębnionych grup w podzbiorze zdań z formami *człowiek, ludzie* oraz w całym zbiorze

Funkcja	Człowiek N = 1253	Ludzie N = 1560	Człowiek + ludzie N = 2813
Wskazywanie stosunków i zależności	29,5	24,0	26,4
Łączenie	9,6	29,2	20,5
Przypisywanie odmiennych właściwości	7,7	12,3	10,3
Porównywanie	11,6	9,0	10,2
Utożsamianie	14,8	2,9	8,2
Łączenie niecałkowite	4,0	7,6	6,0
Eksplicitne rozróżnianie	7,3	2,7	4,7
Wzajemne powiązania	4,6	4,4	4,5
Transformacja	3,9	1,7	2,7
Negowanie	2,5	2,0	2,2
Niejednoczesne pojawianie się	1,6	1,2	1,4
Wybór lub wzajemne wyłączenie	0,6	1,2	0,9
Odmienne sytuacje	1,1	0,0	0,5
Pozostałe	4,5	4,2	4,3

W analizowanym materiale największą grupę (ponad 25% całego zbioru) stanowią zdania wskazujące relację czy stosunek człowieka do zwierzęcia lub odwrotnie. Nieco rzadziej (około 20% zbioru) formułowane są wypowiedzi implikujące wspólne właściwości człowieka i zwierzęcia poprzez łączne ich traktowanie. Te dwa typy zdań wyraźnie dominują nad pozostałymi. Kolejne dwie grupy, stanowiące po nieco ponad 10% zbioru, to zdania z wyrażeniami eksplicitnie porównującymi człowieka i zwierzę oraz zdania z przypisywanymi człowiekowi i zwierzęciu odmiennymi

właściwościami. Nieco mniej liczna jest grupa zdań utożsamiających człowieka i zwierzę, jeszcze mniej liczna — grupa „łączenia niecałkowitego”, czyli zdań implikujących posiadanie przez człowieka i zwierzę właściwości wspólnych, ale w zróżnicowanym stopniu. Po około 4,5% zbioru stanowią grupy eksplicytnego rozróżniania oraz wzajemnego powiązania, a ponad 2% tworzą zarówno zdania z wyrażeniami sugerującymi trwałe lub czasowe przekształcenie jednego z bytów w drugi, jak i zdania podkreślające rolę jednego z bytów poprzez negację drugiego. Wreszcie, ponad 1% analizowanego zbioru to zdania wskazujące na niejednoczesne występowanie obu bytów. Pozostałe grupy nie osiągnęły progu 1% zbioru.

W zbiorze znalazły się zdania, których nie zaliczono do żadnej z wyodrębnionych grup (wiersz „pozostałe”). Są to zdania wielokrotnie złożone, w których na skutek umiejscowienia wyrazów *człowiek* i *zwierzę* w różnych zdaniach składowych i w odmiennych strukturach trudno jest określić relację między ich denotatami.

Suma udziałów procentowych w każdej z kolumn 2–4 tabeli przekracza 100, ponieważ kilkanaście zdań zaklasyfikowano do więcej niż jednej grupy, np. zdanie [...] *postępem jest to, co odróżnia społeczeństwo od stada, a człowieka od zwierzęcia* (CZ: 9) zakwalifikowano do grupy eksplicytnego rozróżniania (czasownik *odróżnić*) oraz grupy przypisywania odmiennych właściwości (człowiekowi przypisana jest właściwość tworzenia *społeczeństw*, a zwierzętom *stada*).

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przedstawiona wyżej analiza, przeprowadzona na materiale pochodzącym z różnych typów dyskursu, wskazuje na dużą różnorodność sposobów ujmowania relacji *człowiek–zwierzę* w realnych wypowiedziach językowych: od utożsamiania obu bytów lub wyraźnego podkreślania ich bliskości aż po wyraźne podkreślanie ich odrębności poprzez różne ujęcia pośrednie.

Pojawiają się eksplicytnie stwierdzenia, że człowiek jest zwierzęciem — najczęściej w formie definicji, w której wyraz *zwierzę* pełni funkcję *genis*, czyli jest traktowany jako hiperonim wyrazu *człowiek/ludzie* — lub że dany obiekt może być połączeniem czy mieszanką obu bytów. Traktując człowieka i zwierzę jako byty odrębne, nadawcy często podkreślają wspólne ich właściwości, poprzez wymienianie ich łącznie, niejako „jednym tchem” jako nosicieli cech czy subiektów lub obiektów zachowań, poglądów, sytuacji. Posiadanie wspólnych właściwości (bez wprowadzania informacji o różnicach) implikowane jest także przez te zdania z grupy

„porównania”, które mówią o podobieństwie człowieka i zwierzęcia, ich cech czy zachowań, oraz przez zdania, które wyrażają *explicite* brak różnic między człowiekiem i zwierzęciem jako obiektami porównywanymi (z wyrażeniami *takie same, w równym stopniu* i pochodnymi).

Pewna odmiennność obu bytów sugerowana jest natomiast przez wypowiedzi, w których łączne traktowanie człowieka i zwierzęcia jest osłabione przez wskazywanie niejednakowego stopnia posiadania przez nich wspólnej właściwości, przez podkreślanie większej naturalności właściwości dla jednego z bytów lub zawężanie jej posiadania tylko do wskazanej podkategorii dla drugiego z nich. O pewnej różnicy między bytami mówią także zdania implikujące możliwość posiadania przez człowieka i zwierzę wspólnej właściwości poprzez struktury wyrażające brak równości pod względem tej właściwości. O podkreślaniu przez nadawców tak różnic, jak i podobieństw między ludźmi a zwierzętami świadczą również zdania z grupy „transformacji”, sugerujące możliwość trwałego lub czasowego i całkowitego lub częściowego przekształcenia jednego z bytów w drugi.

Pozostałe grupy zdań można uznać za podkreślające silniej odrębność bytów i różnice między nimi niż cechy wspólne i podobieństwa.

Odrębność podkreślają dość wyraźnie zdania z grup przypisanych do kategorii II: zdania sugerujące różne typy równorzędnych powiązań i relacji (pozytywnych, negatywnych czy neutralnych) między człowiekiem a zwierzęciem (porozumienie, rozmowa, konflikt itp. między X a Y implikuje odrębność X i Y), a także zdania wskazujące bezpośrednio relację lub stosunek człowieka do zwierzęcia (jako odrębnego bytu) lub odwrotnie.

Jeszcze wyraźniejsze różnicowanie człowieka i zwierzęcia sugerują zdania z grup przypisanych do kategorii III. Są to, po pierwsze, zdania z konstrukcjami wskazującymi niejednoczesność wystąpienia obu bytów — wspólną cechą jest tu tylko możliwość wystąpienia zarówno człowieka, jak i zwierzęcia, w danych okolicznościach, lub możliwość powiązania czegoś z jednym i drugim bytem. Odrębność obu bytów wskazywana jest również silnie przez przypisywanie człowiekowi i zwierzęciu odmiennych właściwości oraz przez umieszczanie ich w odmiennych sytuacjach czy okolicznościach.

Jeszcze silniejsze podkreślanie odrębności człowieka i zwierzęcia występuje w zdaniach z grupy „wyboru lub wzajemnego wyłączenia” oraz z grupy „wskazywania roli jednego bytu przez negację drugiego”: w zdaniach z obu tych grup zawarta jest sugestia rozłączności bytów: nie X, lecz Y; albo X, albo Y. Wreszcie, w analizowanym zbiorze znalazły się zdania podkreślające *explicite* jedynie różnice między człowiekiem a zwierzęciem lub nawet przeciwstawiające oba byty (grupa „eksplicytnego rozróżniania”).

Ustanowienie dość arbitralnej granicy między grupami zdań bardziej wskazującymi na podobieństwo niż na różnice (kategoria I: „utożsamianie”, „łączenie”, w tym „łączenie niecałkowite”, „porównywanie” i „transformacja”) a grupami zdań, które silniej sugerują różnice niż podobieństwo (kategorie II i III), ukazuje niewielką przewagę tych drugich (50,9% zbioru) nad pierwszymi (47,6%).

Interesujące wydają się także różnice między podzbiorami zdań z formą pojedynczą *człowiek* i mnogą *ludzie*. Znaczne różnice — przekraczające 10% udziału w podzbiorze — dotyczą grup „utożsamiania” oraz „łączenia” całkowitego: zdania wskazujące utożsamianie obu bytów (zwłaszcza poprzez struktury definicyjne) relatywnie znacznie częściej zawierają formę pojedynczą *człowiek* niż mnogą *ludzie*, natomiast zdania traktujące łącznie oba byty znacznie częściej mówią o *ludziach* niż o *człowieku*. Mniejsze różnice, wynoszące około 5% danego podzbioru, dotyczą grupy „stosunków i zależności” (częściej występuje tu forma *człowiek*) oraz grupy „przypisywania cech odmiennych” (z relatywnie częstszą formą *ludzie*). Zatem: raczej *człowiek* (a nie *ludzie*) jest elementem zdań o budowie zbliżonej do definicji (wpływ na to może mieć użycie tu wyrazów *człowiek* i *zwierzę* w znaczeniu generycznym) i częściej stawiany jest w relacji sprawca–odbiorca ze zwierzęciem. Natomiast to o *ludziach* i zwierzętach częściej mówi się łącznie, ale częściej także, niż w przypadku użycia formy *człowiek*, podkreśla się ich cechy odmienne.

Przeprowadzona szczegółowa analiza wskazuje na bardzo różnorodne sposoby postrzegania relacji *człowiek–zwierzę* wyrażone w zdaniach formułowanych przez użytkowników języka polskiego. Uzyskane dane liczbowe wskazują, że z jednej strony nadawcy stosunkowo rzadko utożsamiają człowieka ze zwierzęciem, a z drugiej — że dość często podkreślają silne podobieństwa między człowiekiem a zwierzęciem, w tym przede wszystkim odnoszą się w swoich wypowiedziach łącznie do człowieka i zwierzęcia, choć jako do wymienianych/nazywanych odrębnie obiektów. Relatywnie jednak najczęściej w analizowanych zdaniach mowa jest o różnych działaniach i doznaniach, w których człowiek i zwierzę przyjmują odrębne role — sprawcy i odbiorcy.

Uzyskane wyniki są oczywiście w pewnym stopniu zdeterminowane przez dobór i cechy materiału zawartego w podkorpusie NKJP, a także przez decyzje dotyczące sposobu grupowania zdań i sposobu kwalifikacji określonych wyrażań i struktur. Pozwalają jednak sądzić, że warto prowadzić badania na korpusach językowych w celu odkrywania rzeczywistych poglądów ludzi na ich relację ze zwierzętami.

BIBLIOGRAFIA

- Davies Matt, 2012, *A New Approach to Oppositions in Discourse: The Role of Syntactic Frames in the Triggering of Noncanonical Oppositions*, „Journal of English Linguistics”, t. 40(1), s. 41–73.
- Davies Matt, 2013, *Oppositions and Ideology in News Discourse*, Bloomsbury Academic, London.
- Fidler Kajetana, 2005, *Człowiek — zwierzę, Człowiek — maszyna. Subiektywna historia ewolucji Homo sapiens sapiens*, w: Adriana Celińska, Kajetana Fidler (red.), *Człowiek — zwierzę, człowiek — maszyna*, Stowarzyszenie Antropologiczne „Archipelagi Kultury”, Kraków, s. 269–280.
- Górski Rafał L., Łaziński Marek, 2012a, *Typologia tekstów w NKJP*, w: Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał L. Górski, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN (http://nkjp.pl/settings/papers/NKJP_ksiazka.pdf, s. 13–23 [dostęp: 08.2022–09.2022]).
- Górski Rafał L., Łaziński Marek, 2012b, *Reprezentatywność i zrównoważenie korpusu*, w: Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał L. Górski, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (red.), *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN (http://nkjp.pl/settings/papers/NKJP_ksiazka.pdf, s. 25–36 [dostęp: 08.2022–09.2022]).
- Hassanein Hamada, 2018, *Discourse Functions of Opposition in Classical Arabic: The Case in Ḥadīth Genre*, „Lingua”, t. 201, s. 18–44.
- Hsu Chan Chia, 2015, *A Syntagmatic Analysis of Antonym Co-Occurrences in Chinese: Contrastive Constructions and Co-Occurrence Sequences*, „Corpora”, t. 10(1), s. 47–82.
- Jones Steven, 2002, *Antonymy: A Corpus Based Perspective*, Routledge, London.
- Jones Steven, 2006, *A Lexico-Syntactic Analysis of Antonym Co-Occurrence in Spoken English*, „Text & Talk. An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies”, t. 26(2), s. 191–216.
- Jones Steven, 2007, *“Opposites” in Discourse: A Comparison of Antonym Use Across Four Domains*, „Journal of Pragmatics”, t. 39(6), s. 1105–1119.
- Kostić Natasza, 2011, *Antonymous Frameworks in Serbian Written Discourse: Phrasal Contexts of Antonym Co-Occurrence in Text*, „Poznan Studies in Contemporary Linguistics”, t. 47(3), s. 509–537.
- Kostić Natasza, 2015, *Antonymy in Language Use: From Core Members to Ad Hoc Couplings*, „Poznań Studies in Contemporary Linguistics”, t. 51(1), s. 133–161.
- Lévi-Strauss Claude, 2010, *Surowe i gotowane*, tłum. Maciej Falski, Aletheia, Warszawa.
- Lejman Jacek, 2008, *Ewolucja ludzkiej samowiedzy gatunkowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Lobanova Anna, Van Der Kleij Tom, Spenader Jennifer, 2010, *Defining Antonymy: A Corpus-Based Study of Opposites by Lexico-Syntactic Patterns*, „International Journal of Lexicography”, nr 23(1), s. 19–53.
- Mather Jennifer A., 2008, *Cephalopod Consciousness: Behavioral Evidence*, „Consciousness and Cognition”, t. 17(1), s. 37–48.
- Meijer Eva, 2021, *Języki zwierząt*, tłum. Alicja Oczko, Marginesy, Warszawa.
- Muehleisen Victoria, Isono Maho, 2009, *Antonymous Adjectives in Japanese Discourse*, „Journal of Pragmatics”, t. 41(11), s. 2185–2203.
- Murphy Lynne M., Paradis Carita, Willners Caroline, Jones Steven, 2009, *Discourse Functions of Antonymy: A Cross-Linguistic Investigation of Swedish and English*, „Journal of Pragmatics”, t. 41(11), s. 2159–2184.

- Nowakowski Przemysław Robert, 2005, *Animalistyczne tezy w naukach kognitywnych*, w: Adriana Celińska, Kajetana Fidler (red.), *Człowiek — zwierzę, człowiek — maszyna*, Stowarzyszenie Antropologiczne „Archipelagi Kultury”, Kraków, s. 99–122.
- Opulski Rafał, 2005, *Doświadczenia religijne zwierząt — fakt czy fikcja?*, w: Adriana Celińska, Kajetana Fidler (red.), *Człowiek — zwierzę, człowiek — maszyna*, Stowarzyszenie Antropologiczne „Archipelagi Kultury”, Kraków, s. 89–97.
- Rudnicki Konrad, 2001, *Kiedy człowiek nie jest zwierzęciem*, w: Honorata Korpikiewicz (red.), *Człowiek — zwierzę — cywilizacja. Aspekt humanistyczny*, Prodruck, Poznań, s. 79–86.
- Schollenberger Justyna, 2020, *Stworzenia Darwina. O granicy człowiek–zwierzę*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa.
- Steffens Marie, 2018, *Antonymic Discourse Functions and Manipulation: A Corpus Analysis of Present-Day French*, „Corpus Pragmatics”, nr 2(3), s. 313–332.
- Szcześniak Małgorzata, 2001, *Człowiek: byt pospolity czy wyjątkowy?*, w: Honorata Korpikiewicz (red.), *Człowiek — zwierzę — cywilizacja. Aspekt humanistyczny*, Prodruck, Poznań, s. 69–78.
- Szyjewski Andrzej, 2001, *Etnologia religii*, Nomos, Kraków.
- Wilke Claudia i in., 2022, *Referential Gestures are Not Ubiquitous in Wild Chimpanzees: Alternative Functions for Exaggerated Loud Scratch Gestures*, „Animal Behaviour”, t. 189(3), s. 23–45 (<https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2022.04.007> [dostęp: 25. 08. 2022]).

Narodowy Korpus Języka Polskiego (<http://nkjp.pl> [dostęp: 03.2022–07.2022]).

METHODS OF PRESENTING HUMAN-ANIMAL RELATIONSHIPS
IN TEXTS FROM THE 20th AND 21st CENTURIES.
ANALYSIS OF MATERIALS FROM THE NATIONAL CORPUS OF POLISH

Nawoja Mikołajczak-Matyja
(Adam Mickiewicz University, Poznań)

Abstract

The aim of the article is to reveal how the human-animal relationship is reflected in real linguistic utterances made in Polish. 2,813 sentences from the National Corpus of Polish, in which the words *człowiek* / *ludzie* (person / people) and *zwierzę* (animal) co-occur, were analysed. On the basis of direct contexts, a dozen groups of sentences were distinguished, reflecting different ways of perceiving the relationship in question: from equating the two, through varying degrees of indicating the similarities and differences between humans and animals, to a clear emphasis on distinction between them. It was found that speakers most often indicate humans and animals as playing different roles — performers vs. recipients — in various activities and experiences. Speakers also often emphasise the strong similarities between humans and animals, particularly often referring jointly to both human and animal in their utterances, but as separate objects.

Sentences equating humans with animals account for only about 8% of the analysed set.

key words: humans, anthrozoology, semantic opposition, linguistic corpora, National Corpus of Polish

słowa kluczowe: człowiek, antropozoologia, przeciwieństwo znaczeniowe, korpusy językowe, Narodowy Korpus Języka Polskiego